

SIDQIY XONDAYLIQIYNING “SAD IRSHOD YOXUD SAD QONUNI” – XALQ DONOLIGINING GO`ZAL DURDONASI

Abdujabborova Intizor Jamshedovna

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti filologiya fakulteti
adabiyotshunoslik (o‘zbek adabiyoti) yo‘nalishi 2-kurs magistranti

ANNOTATSIYA:

XX asr boshlarida yashab ijod etgan, ma’rifatparvar iste’dodli so‘z san’atkorlardan biri Sirojiddin Sidqiy Xondayliqiydir. Ushbu maqolada Sirojiddin Sidqiy Xondayliqiyning “Sad irshodi yoxud sad qonuni” asari tahlili bilan bog‘liq izlanishlarimizni e’tiboringizga havola etamiz.

Kalit so‘zlar: qo‘lyozma, xattot, Begali Qosimov, Asad Asil, Muhammadsharif Gulxaniy, Nozil Xo‘jandiy.

Sidqiy nasriy asarlar ham muallifi. “Tazkirayi Imomi A’zam”, “Sad irshodi mullo Sidqiy Xondayliqiy”, “Mezoni shariat”, “Zarbulmasali Sidqiy” lar an’anaviy nasrda yozilgan. Shuningdek, u “Hikoyayi latifa”, “Bahrom va malikayi Gulandom”, “Karimo tarjimasini”, “Ming bir kecha”, “Ajoyib ul-maxluqot”, “O‘g‘ri va qozi” kabi bir qator nasriy asarlarni tarjima qilgan.

Sidqiy nasriy asarlarining mavzu ko‘lami keng va rang- barangdir. Yuksak axloq mezonlari va ilm- ma’rifatga da’vat Sidqiyning she’riyatidagi kabi nasrida ham o‘zak g‘oyalardan hisoblanadi. Ilm va ilm sohiblarini e’zozlash kerakligini Sidqiy asarlarida takror va takror uqtiradi. Shu bilan birga adib o‘z risolalarida insoniy fazilatlar, aql va bilim egasi bo‘lgan go‘zal xulqqa ega bo‘lgan odobli ayol siymosini chizishga harakat qiladi. Chunki ona, har bir insonning eng birinchi murabbiysi hisoblanadi. Buni chuqur his etgan Sidqiy, shoir sifatida ayolning go‘zal husni - jamolini kuylab kelgan bo‘lsa, nosir sifatida esa ayol xulqining go‘zal bo‘lishiga urg‘u beradi.

Oila obodligi va tinchligi ko‘p jihatdan ayol kishiga bog‘liqligini, oila mustahkamligida fidoiylikni talab qilishini ko‘ngli nozik ayollarga kichik ishoralar orqali uqtirmoqchi bo‘ladi.

Adib nasriy merosining salmoqli qismini diniy-axloqiy asarlar tashkil qiladi. Sidqiyning 1914-yilda chop etilgan “Tazkirayi Imomi A’zam” asari shundaylardan. Islom olamida Imomi A’zam nomi bilan mashhur bo‘lgan, sunniy “Hanafiya” mazhabining asoschisi Abu Hanifa an- No‘mon ibn Sobit (699/700-767) haqida bir

qancha yodnomalar, tazkiralar, manoqiblar maydonga kelgan, son-sanoqsiz rivoyatlar yaratilgan va etib kelgan.

Jahon adabiyotshunosligida anbiyo va avliyolar hayotini badiiy aks ettirishni o`rganuvchi “agiografiya” degan maxsus soha bor. Afsuski, bu bizning adabiyotshunosligimizda yo`lga qo`yilgan emas. Chunki unga salkam dinni targ`ib qilish sifatida qarab kelingan va shu sababdan rad etilgan. Holbuki, o`tmish adabiy merosimizdagi manoqiblar, rivoyatlar, turli risola, me`rojnoma va qiyomatnomalar bu sohaning bizda g`oyat taraqqiy qilganini ko`rsatadi.

“Sad irshodi Mullo Sidqiy Xondayliqiy” (“Mullo Sidqiy Xondayliqiyning yuz nasihati”) Sharqda keng tarqalgan bo`lib, xalq donoligi namunasi - pand o`gitlar, maqollar, hikmatli so`zlar ko`rinishidagi qaydlardan iborat. Bu o`gitlarning ko`pchilik qismi umumiy g`oya jihatidan o`tmish donishmandlarining hikmatlari bilan hamohang hisoblanadi.

Sirojiddin Sidqiy umuminsoniy aqidalarga sadoqatgina insonga mumtozlik baxsh etishiga ishonadi va ishontirishga harakat qiladi. Adib o`z o`git`larida hayotni o`zining past-balandliklari, ezgulik va nayranglari bilan aks ettiriladi. Inson tabiatiga fazilatlar ham, zaifliklar ham begona emasligi uqtiriladi.

Sidqiy o`gitlarining asosiy g`oyaviy mazmunini donolik, hushyorlik, kechirimlilik, mardlik, ilm, oriyat, shukur shuningdek, adovat va xusumatdan saqlanish, ayollarga shafqat kabi umuminsoniy xislatlar tashkil etadi. Adib nasihatlari asosan, axloq-odobga oid bo`lib, ular diniy aqidalar, o`zaro munosabat madaniyati va fazilat kasb etish yo`l- yo`riqlaridir.

Sidqiy fikricha “Dunyoning rohati uch narsadir: zikri subhon va tilovati Qur'on va ziyorati yoron”.

Zikri subhon, tilovati Qur'on,
Yaxshi qilsang ziyorati yoron.
Bu ishingdan savob topqaysen,
Bas bu xizmat sorig`a chopqaysen.

Diniy- didaktik mavzudagi ushbu hikmat orqali yozuvchi kishilarni Qur'on tilovatiga, doimo Ollohni zikr etishga, do`st- birodarlarni doimo yo`qlab turishga chorlamoqda. Agar shunday qilsa savobga ega bo`lishi haqida aytilmoqda.

“Sad irshod Mullo Sidqiy Xondayliqiy” risolasining yetakchi g`oyalaridan bo`lgan do`stlikning (ziyorati yoron) Ollohning zikri va Qur'on tilovatidek yuksak tushunchalar bilan birga kelishi diniy va dunyoviy motivlarning hayotda ham ajratib bo`lmasligini ko`rsatadi. “Tangriga iymon keltirishdan keyingi amallarning afzali bu

odamlar bilan do`stlashishdir”,- degan hadis ham buni tasdiqlaydi.

Shoirning o`z tili bilan aytganda, bu kitobida u ma`rifatga sakkiz turli bob ochgan. Bular: sultonlar haqida, faqirlar axloqi haqida, qanoatning foydasi haqida, sukutning foydasi haqida, ishq va yigitlik haqida, qarilikdagi zaiflik sifatleri haqida, tarbiyaning ta`siri haqida va suhbat odoblari haqidagi hikmat, ibratlar.

Har kishi yetti nimarsa uzra ixtiyor qilsa, eranlar martabasig`a erishur: faqirlikni boylik uzra, ochliqni to`qliq uzra, shikastliqni zo`rliq uzra, xorlikni azizlik uzra, tavozeni manmanlik uzra, g`amni shodlik uzra, o`limni tiriklik uzra.

Bu boblarning har birida ma`lum miqdorda hikoyatlar bor, har bir hikoyatning oxirida masal yoki falsafiy chekinishlar berilgan. Masalan, to`rtlik va baytlar yozuvchi mulohazalarini izohlashga xizmat qiladi.

Kishining esa, gar himmati baland

Dilin qilmag`ay oqcha mehrida band.

Agar tutsa, yo`qluq xirad yoqasin,

Tutar mardlar ham gadolik yo`lin.

To`rtlikning dastlabki ikki misrasida oliyhimmatlilik fazilati ulug`langan. Kimda insof bo`lsa, birovning qo`lidagi pulga qaramaydi. Undan ta`ma qilmaydi.

Bu asarda turli ijtimoiy tabaqalar ishtirok etgan: hukmdorlar, amaldorlar, shayxlar, olimlar, hunarmandlar, dehqonlar, cho`ponlar, o`g`rilar, savdogarlar, pahlavonlar va boshqalar.

Xaloyiqning badtarrog`i ul kishidurki, begunoh xalqni dushman tutqay, mardumga izo va jafu yetkurmakni ravo ko`rg`ay va kishining xato va yozuqidin o`tmag`ay, uzrni qabul qilmag`ay.

Nasriy tarzda bayon qilingan ushbu ibratda bag`ritosh kimsalar qoralanmoqda. Ya`ni begunohlarni o`ziga dushman bilib, ularga jabr-u jafu yetkazishdan ham toymaydigan, kechirimlilik qo`lidan kelmaydiganlar insonlarning eng yomoni sifatida e`tirof etilmoqda.

Sidqiy Xundayliqiy o`z g`oyaviy niyati asosida muayyan sarguzashtni izchil mantiq bilan bayon etishga o`tadi. Tom ma`noda olganda, barcha hikoyatlar didaktik mazmundagi hikoyatlardir. Masalan:

To`rt nimarsa nodonlik dalili turur: biri o`zidin donoroq bila janjal qilishmak, ikkinchisi sinamag`on kishig`a ishonmoq, uchunchisi xotunlar makridan emin bo`lmoq, to`rtinchisi yosh bolalar bila o`lturushmoq (40,222).

Sidqiy Xundayliqiy kichik voqeani hikoya qilish orqali qissadan hissa chiqarish bilan kishilarga pand- nasihatlar qiladi, o`gitlar beradi. Ijtimoiy- siyosiy, axloqiy-

ta'limiy masalalarga doir xulosalar beradi.

Xuroson maliklardin biri malik Sulton Mahmud Subuqteginni tushunda ko`rdi. O`lganidan yuz yil so`ngra, barcha so`ngaklar to`kulmish edi. Illo ko`zlar o`ynar, dag`i nazar qilur. Bu tush ta`birina jumlai jahona ojiz qoldilar. Bir faqir kelib, bularning mushkulin hal etib, aytti: nechakim aning mulki o`zgalal alinda bo`lg`ay, muning ko`zlari ul mulk ortincha qolg`ay.

Ey necha bekni, malikni yebtur bu jahon,
Kim alardin yer yuzinda qolmadi zarra nishon.
Xayr qil, ey ne`mati ko`p xoja sen andin burun.
Kim yurub degay munodiy qolmadi xoja falon.

Bunda avvalambor dunyoning o`tkinchilgi haqida fikr ketyapti. Bu dunyoga hech kim shoh ham, gado ham abadiy yashab qololmaydi. Bir kun kelib hamma vafot etadi. Shunday ekan xayr- ehson qil. Bu dunyoda o`zingdan keyin qoladigani - shu.

Sidqiy ushbu risolasida ayollarga "shahvat ko`zi birla emas, shavqat ko`zi birla" qarashga lozimligini uqtirib o`tadi. Adib ayollar zimmasidagi oilani saqlab qolishdek, sharafli burchni ulug`laydi. Uni muqaddas ijtimoiy vazifa sifatida hamma narsadan ustun qo`yadi.

Xulosa o`rnida shuni aytish joizki, asar g`oyaviy mundarijasining ko`rinishicha, shoir pand- nasihat qilish yo`li bilan adolat va osoyishtalik o`rnatish, zolim hukmdor va amaldorlarni jilovlash, yurtni qat`iy qonun- qoidalar asosida boshqarish kerakligini aytib o`tgan. Adib orzu umid va maqsadlarini hikoyalarda to`g`rilik, rostgo`ylik, sadoqat va marhamat kabi oliyjanob insoniy fazilatlarni targ`ib etib xalq ongiga singdirishga harakat qiladi.

"Sad irshodi Mullo Sidqiy" asarining tuzilishiga e`tibor qaratadigan bo`lsak, asar qisqa- qisqa nasriy bayon qilingan hikmatlardan tashkil topgan. Ijodkor ushbu qisqa hikmatlardagi fikrini izohlash va to`ldirish maqsadida she`riy parchalardan foydalangan.

Asarning xalq donoligining namunasi sifatida e`tirof etilishining sababi shundaki, unda qisqa fikrlar orqali juda keng ma`nolarni ochib beruvchi ibratlardan tashkil topgan. Umuman olganda, xalqimiz o`z fikrini qisqa, lo`nda va asosli izohlay oladiganlarni dono sanaydi. Shuningdek, asar barcha mavzulardagi, masalan, diniy, ijtimoiy, maishiy hayot va boshqa mavzulardagi ko`plab ibratlar o`z ichiga qamrab olgan.